

Kelemen Lajos, az ember

A tudós Kelemen Lajos munkásságát érdem szerint 1957-ben a Bolyai Egyetem által kiadott *Kelemen Lajos Emlékkönyv*ben magas szinten értékelték. Én csak mint tanítványa s későbbi munkatársa kívánok néhány személyes emléket felidézni.

Az 1908. év emlékezetes és sorsdöntő volt Kelemen Lajos életében, akkor lépett történelemtanári állásába az Unitárius Főgimnáziumban. Bátyám, dr. Barabás Ábel irodalmi hagyatékában két elsárgult füzetlapon egy üdvözlő verset találtam 1908. május 21. keltezéssel. Arra a nevezetes napra faragta az üdvözlő verssorokat az ismeretlen szerző (én Pálfi Márton irodalom szakos tanárra gyanakszom), mikor egy „triumvirátus” tagjai, dr. Barabás Ábel, Kovács Kálmán és Kelemen Lajos a kolozsvári Unitárius Főgimnázium tanári állásába beköszöntőjüket tartották. A vers Kelemen Lajosra vonatkozó része így hangzik:

*Üdvözlőnm kell még egy ifjú kollégát,
Ki már fejében hord egy bibliotékát;
El sem hinnék róla, milyen kuruc ember,
De egy kis bogárkát eltaposni nem mer.
Szerénység párosul benne a tudással,
Hogy férhet az össze a modern iránnyal?*

Az üdvözlő vers utolsó sorai azt a reménységet fejezik ki, hogy a most belépő tanárok sokáig élnek majd, az intézmény dicsőségére. A reménység Kelemen Lajos esetében valóra vált, elérte az emberi kor legszebb határát, munkássága kiteljesedhetett; a másik kettőé derékba tört. Barabás Ábelt 37 éves korában elsodorta az első világháború vihara, Kovács Kálmán Budapesten közlekedési baleset áldozata lett.

Én Kelemen Lajossal az Unitárius Főgimnáziumban 1912-ben mint a gimnázium I. osztályos tanulója találkoztam. Kisdiakoknak a kollégiumba való belépésük első tevékenysége a tájékozódás. Érzelmi alapon ítélik meg tanáraikat, és osztályozzák őket. A verekedő, szadista, durván viselkedő tanároktól (ilyenek is voltak) már a kezdetben elidegenednek, s a kedves, barátságos, melegsívű, igazságos emberekhez a gyermeki szeretet vonzalmával közelednek. Ez utóbbiakhoz tartozott Kelemen Lajos is. Tanulóveink első heteiben megkedveltük, megszerettük. Az osztályból kijövet megszólított: „Te miért búsulsz? Te miért vagy sápadt, talán beteg vagy? — s mint egy jó apa, vigasztalt. — Meg kell szoknotok az idegent, az ottontól távult, a diákéletet.” Néhány év múlva azzal örvendeztetett meg, hogy közölte: „Minden vasárnap szép idő esetén kirándulás lesz. Aki velem akar jönni, az intézet udvarán reggel 7 órakor jelentkezétek.” Mi gyülekeztünk nagy örömmel, s jött Kelemen Lajos széles karimájú kalappal a fején, felöltővel karján, s vezette ki a kis kiránduló csoportot az intézet udvaráról. Elvitt a Bácsitorokba, a Szentjánoskúthoz, a Házsongárdba, a Bükkbe, a szamosfalvi emlékműhöz, a gyalui várhoz, a Hóujába, a Törökvágáshoz. Útközben kifogyhatatlan volt a beszédben, az ismeretterjesztő előadásban, mi áhítattal hallgattuk. Másnap az első órán esetenként megkérdezte, ki miért nem jött el a kirándulásra. Egy tanulóúrunk minden esetben azt felelte: „Áron bátyáméknál voltam ebéden.” Kelemen tanár úr sajnálkozva, kissé bosszúsán nézett rá, s azt mondta: „Te menj csak tovább Áron bátyádhoz, ha a közösség kirándulása nem érdekel”, de ezért soha nem érezte tanítványával szemben a haragját. De láttuk egyszer nemes felháborodását. Egy tanórán magyarázat közben kinézett az ablakon, s a szemben levő gyalogjárón egy lepkeszerű, festett arcú nő túl rövid szoknyában sétálgatott. Kelemen Lajos felháborodva kiáltott fel: „Nézenek ide, milyen erkölcstelen perszóna, így kell öltözködni utcára? Szégyentelen fehérrép!” Mind felállottunk a padból, néztünk ki az utcára mi is. Ezek után az erkölcstről, divatról és izléses öltözködésről tartott előadást órája hátralevő idejében.

A világháború éveiben több esetben vitt ki minket a Szamos partjára szederlevelet szedni, teafűnek a fronton levő katonák számára. S eközben a háború nyomorúságáról és a béke áldásáról tartott megszívlelendő előadást. 1915-ben tanár bátyám meghalt, s én szomorúságomban Kelemen Lajost éreztem legközelebb magamhoz, mivel bátyámnak is jó barátja volt. Következő évben egy tanárom, aki bátyámmal rossz viszonyban volt, el akart üldözni a főgimnáziumból, még néhány tanuló társammal együtt. E célja kivételében arra hívott fel, hogy apámmal nyilatkozatot írassak alá: nem küld vissza következő évben az intézetbe; azt mondta, csak úgy enged át tantárgyaiból az év végén. Sokat tépelődtem, de apámnak ezt nem akartam megírni, nem akartam ezzel elszomorítani. Felkerestem Kelemen Lajost, őszintén elpanaszoltam helyzetemet. Kelemen Lajos felháborodva elővette osztályozó noteszt, s azt mondta: „Ilyen hitványság! Téged akar elűzni az intézetből! Nálam jelles osztályzatod van.“ Hirtelen vette felöltőjét, s azt mondta: „Megyünk Kovács Kálmánhoz.“ Gyorsan mentünk át a főtéren, s mikor megérkeztünk, azt mondta: „Várj kint, míg az ügyet megbeszéljük.“ Később kijöttek mindketten, megismételtették velem panaszomat, s Kelemen Lajos azután azt mondta: „Ne búsulj, mi elintézzük, kötelezvényt ne írj alá.“ El is intézte, s minden további üldözés ellenére Kelemen pártfogásával az intézetben maradtam, érettségit is ott tettem.

1920-ban a tanárképzőn találkoztam ismét Kelemen Lajossal, ahol a diplomatika tantárgyát adta elő. Oklevéltári gyakorlatokat végeztünk a XVI—XVIII. századi levéltári anyagból. Kelemen Lajos értékelte, hogy korán könnyedén beleéltem magam az anyag feldolgozásába, s az oklevelek átírását és kibetűzését sikerrel oldottam meg. A kollokviumon azt írta az indexembe: „Kitűnő szorgalommal, dicséretesen dolgozott.“ Ez nagy megtiszteltetés volt reám nézve.

Hivatalba lépésem után, 1929-ben Nagyenyeden irodalmi estélyt rendeztünk, melyre előadólul kezdeményezésemre Kelemen Lajost és Gyallay Domokost kértük fel. Mindkettőjüket én fogadtam otthonomban, mint régi kedves tanáraitam. Az estélyen Kelemen Lajos Hermányi Dienes Józsefről emlékiratai nyomán tartott színes előadást, Gyallay Domokos *Stefáncsuk* című novelláját olvasta fel. Esperességem alatt Kelemen Lajost a kolozsvári egyházkör nagy munkássága elismeréséül felügyelődönoki tisztségbe választotta meg. Így munkatársak lettünk. Ebben az időben történt, hogy egy alkalommal találkozom Kelemen Lajossal, megszólít s kérdi: „Ott van még Enyeden az a tudáskereső, tudóskodó kicsi ember, Bodrogi?“ „A jó múltkor azzal lepett meg, azzal foglalkozik, meg akarja írni Kossuth Lajos életrajzát.“ Kelemen Lajos legyintett egyet a kezével, a vállát húzogatta, s azt mondta: „Milyen képzelődés! Enyeden akarja megírni, ahol semmi dokumentum nem áll rendelkezésére. Akkor lesz megírva, amikor a jeget megaszalják.“ Elköszönt, s ment az egyetemi könyvtárba, mert sürgős munkák várták az elintézését. Egy másik alkalmi találkozásunkkor egyházi ügyekről beszélgettünk, s így fejeződött be a beszélgetés: „Az egyháznál az a baj, mindenki sokat tud, de kevesen értenek pontosan a dolgokhoz.“

Egy megható élményemet kell még felidézniem. November 1-e volt, sárga leveleket hullattak a házsongárdi temető fáin. S én ott állottam bátyám, az irodalomtudós Barabás Ábel sírjánál. Kelemen Lajos jött a sírok között, néhány szál virággal a kezében. Mellém lépett, pár szál virágot tett bátyám sírjára, s nekem azt mondta: „Többen mentünk egy időben a tanári pályára. Ábel, Kovács Kálmán, Márkos Albert és én. De közöttünk Barabás Ábel vitte a legtöbbre, ő volt közöttünk a leghetesebb.“ „Őt korán elvitte a vihar.“ Részvétellel kezet fogott, és ment, ment többi virágaival Kriza, Brassai, Berde sírjai felé.

Ezután Kelemen Lajossal, néhai kedves tanárossal már csak a koporsójánál találkoztam. Ott állottam a tiszteletadó díszsorságban, koporsója mellett, s azután az ezrekre menő gyászoló közönséggel kísértük utolsó útjára, a Házsongárdi temetőbe.

Garabits Mihály

Véleményem szerint...

Olvasgatom, hallgatom az európai nemzetiségekről szóló híreket, s önkéntelenül is összevetem a mi helyzetünket másokéval, hasonlóságokat és különbségeket veszek észre, következtetéseket vonok le.

Erdekes például az a megállapítás, hogy Európa-szerte a nemzetiségek ápolják leginkább viseletüket, szokásaikat, de gondosan őrzik az elődeikről rájuk maradt épületeket, szobrokat éppen úgy, mint a lakberendezési tárgyakat, munkaeszközöket, régi könyveket, iratokat. Ők rendezik a legtöbb vásárt, karnevált, farsangi fölvonulást és a legszertartásosabban ülik meg ünnepeiket; a nemzetiségek lakta tájakon működik a legtöbb fazekas, fafaragó, bórdíszműves, szövőasszony, képfő stb. S ami talán a legfontosabb: a nemzetiségeknek van a legtöbb szavalóművészüik és dalárdájuk, táncsoportjuk és színiegyüttesük, zenekaruk, szívesen lépnek dobogóra, s gyakrabban rendeznek különféle versenyeket, vetélkedőket, találkozókat, mint a többségek.

Mindezt sokféleképp magyarázzák. Rámutatnak arra, hogy a nemzetiségek java része az országok szélén lakik, a fővárostól és az ipari központoktól távol, lápvidéken vagy mezőgazdasági tájakon, s több közöttük a földműves, a halász, a pásztor, a kőfejtő, a favágó, tehát az olyan foglalkozású ember, aki életmódja, gondolkodása folytán hagyományörzőbb, kevésbé fogékony az újítás iránt.

Emlékeztetnek arra is, hogy a kisebbségek lakta tájak — többek között peremlétükből eredően — gyakran hátrább járnak az iparosodás, városiasodás terén. Ebből következik, hogy viseletükben éppúgy, mint háztartási eszközeik között több az, amit a háziipar és nem a gyáripar készít, vagy hogy többen élnek falun, hegyi településeken, kisvárosokban, azaz hagyományos kisközösségekben, amelyek inkább kedvelik a régi népdalt, mint a beatzenét, szívesebben járják ősi táncukat, mint a moderneket, hagyományos farsangi vagy esküvői szokásaik pedig inkább elszórakoztatják őket, mint a popzene-fesztiválok. Csökkenti továbbá a nemzetiségek átvevő és befogadó hajlandóságát az is, hogy a központokból sugárzott rádió- és tévéműsor, a sok hanglemez, napilap, képesújság többsége más nyelvű, s mint ilyen, más természetű, és sok tekintetben idegen számukra.

Mindez azonban csak nagyjából érvényes. Mert tény ugyan, hogy például Franciaország nemzetiségei — a baszkok, bretonok, occitánok, olaszok, elzásziak — az ország szélein élnek, hogy Angliában a skótok, walesiek az északi, illetve nyugati peremen laknak, hogy Olaszország albánjai a „csizma“ sarkára húzódtak, a szlovének Trieszt keleti végeire tömörültek, a dél-tiroli németek az osztrák határszélre, valóság azonban az is, hogy Spanyolországban Katalónia és Baszkföld messze fölötté áll iparosodottság dolgában az ország átlagnak, Franciaországban Elzász és Lotaringia az ország leggazdagabb tájai közé tartozik, a híres angol szénbányák java Walesben van, Jugoszlávia legcivilizáltabb része pedig épp a nyugati széle: Szlovénia, Dalmácia, Horvátország.

Az ellentétes magyarázatok áthidalására, de meghaladására is törekedően alakult ki az a vélekedés, hogy a földrajzi, történelmi, gazdasági meghatározókon túl a nemzetiségek hagyományápolásában, művelődési életében a tudatosság-nak nagy szerepe van. Ápolják hagyományait, mert tudják, hogy ily módon megmaradásukat szolgálják; átgondoltan óvják, őrzik kulturális értékeiket, hiszen ezáltal önmagukat, eredetiségüket, egyéniségüket is fönntartják. Műkedvelői tevékenységük pedig lényegében véve *pódiumteremtés* avégett, hogy anyanyelvük ne szoruljon csupán az otthonba, családi használatra, ne silányuljon konyhanyelvvé, hanem minél többször hangozzék a nyilvánosság előtt, minél gyakrabban csendüljön föl dalban, versben, színműben.

Milyen a mi helyzetünk, romániai magyaroké a földrajzi fekvés, hagyományápolás, pódiumteremtés terén? Szembetűnik sajátos voltunk, az, hogy nem lehet távoli országok viszonyai alapján megközelíteni. Vizsgáljuk meg például elhelyezkedésünket: a Székelyföld, ahol a romániai magyarságnak kb. egyharmada él, az ország közepén van. De központi fekvésű Brassó, Szeben, Segesvár, Medgyes, Kóhalom, Fogaras, Kiskapus, Marosludas is, ahol ugyancsak szép számban, élnek magyarok. Két-ségtelen azonban, hogy a magyarság másik fele határszéli tájakon, Máramarosban, Szatmáron, a Szilágyságban, Biharban, Aradon, a Temesközben lakik.

Más vonatkozásban: azok a tájak, ahol mi élünk, nem tartoznak az elmaradottabbak közé. Sőt, az ország nemzetiségileg legtarkább vidéke, Temes és Arad megye minden vonatkozásban a legfejlettebbek közé sorolható, s nagyjából ugyan-

ezt elmondhatjuk a szintén soknemzetiségű Barcaságról, a két Küküllő völgyéről, a Marosmente egyes községeiről.

Míndez megmutatkozik életmódban, viseletben, kultúrában is. A bihari, aradi, bánási magyar agrárproletárok éppúgy, mint a kisgazdák, már a századforduló táján levetették a paraszti gúnyát, és gyári ruhát öltöttek. És megváltak dalaiktól, miként asszonyaik a rokkától, guzsalytól, osztovtatótól. Nagyjából ezt az utat járták a barcasági csángók, az aranyosszékiek vagy a szatmáriak is egy-két évtizednyi eltéréssel. Ezzel szemben a mezősegi, szamosháti, csiki és gyergyói, háromszéki és udvarhelyi magyarság mondhatni az ötvenes évekig nagyjából megőrizte viseletét, dalait, szokásait, sajátos építkezési módját, érdekes tájszólását. Egyes kisebb csoportok, például a kalotaszegiek, a székiek, a Fekete-Körös mentiek, a moldvai és gyimesi csángók pedig egyenesen meglepő módon ragaszkodnak viseletükhöz, sokféle hagyományt őriznek, rendületlenül járók ősi táncukat.

A mi művelődési életünk tehát a változatosság, a körzetek, tájak, városok és falvak közötti nagyfokú különbség, az átmenetek, fokozatok tarkasága jellemzi. Nem árt ezt hangoztatni, mert gyakran találkozunk a népművelést irányító intézmények és egyes népművelők részéről egységesítő, sablonokat alkalmazó törekvéssel, az általános utasítások árnyalatlan, a helyi körülményekkel nem számoló alkalmazásával, olyan igyekvettel, amely nem veszi tekintetbe, hogy ami jó Telegden, az esetleg nem válik be Kovásznán, s aminek sikere van Besztercén, annak nem akad közönsége Zombolyán.

Hogyan állunk azonban az említett pódiumteremtéssel? Nem foglalkozom ezúttal a hivatásos magyar kórusok, táncgyűttek, színházak tevékenységével, csupán a műkedveléssel, hadd lássuk, az önkéntes anyanyelvű pódiumteremtési vágy milyen fokú... Érdekes jelenség, hogy az előbb jelzett kulturális övezetek sokrétűsége a műkedvelés terén is kimutatható: minél erősebb valamely vidék népi kultúrája és hagyományápoló kedve, annál intenzívebb a műkedvelése is, és fordítva: a polgárisultabb, városiasodottabb övezetek pódiumteremtő törekvése lanyhább. A Székelyföldön működik a legtöbb táncgyűttesünk és színjátszó csoportunk, ott rendezünk különféle kulturális vetélkedőket, s ahogy nyugat felé tartunk, a műkedvelők és a közönség száma egyre csökken.

Sietek megjegyezni, hogy ezzel a területi felvázolással nem akarok minősíteni, osztályozni, egyeseket dicsérni vagy másokat elmarasztalni. Nem. Nagyon sok történelmi, társadalmi, gazdasági okra vezethető vissza, hogy miért élénkebb az udvarhelyi művelődési élet a nagyszentmiklósinál. Ismeretes, hogy a nyugati részek lakossága a televízió igézetében és a beatzene búvkörében él, s hogy ebben mi a jó meg a rossz, arról sokat írtak, beszéltek világszerte, főlőseges volna elismételni. Csupán arra mutatnék rá, hogy a nyugati tájakon is jócskán akad követendő példa. Az *Aradi Tavasz* fesztivál, a nagyvárad, szalontai, nagykárolyi, simonyifalvi, kisiratosi élénk kulturális élet bizonyítja, hogy itt a szabadgyetemnek, ott az irodalmi körnek, zenekarnak van közönsége, tehát a fiatalok közt vannak, akik természetes és egészséges becsvágyból szerepelni, föllépni akarnak, az idősebbek pedig igyekeznek találkozni, szívesen megtékitik a szereplőket, jóízűen elbeszélgetnek egymással. Erre a törekvésre, úgy hiszem, minden tájon, minden helységben építeni lehetne.

De másra is. Nagykárolyban és Zilahon, Szatmáron és Szilágycsehben, Élesden és Margittán új gyárak épülnek, bányák nyílnak, géppálmások létesülnek vagy a meglévők bővülnek. Kérdés, mennyire válnak ezek az új üzemek a kulturális élet központjaivá, s a művelődési élet általános föllendítésén belül mit tesznek a magyar, a német vagy más nemzetiségi kultúra fölkarolására? Véleményem szerint ez olyan kérdés, amellyel a helyi szerveknek — ideértve a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát is — rendszeresen foglalkozniuk kell, mert tény, hogy a Székelyföldet kivéve a vállalatoknak igen kevés a magyar nyelvű műkedvelő gárdájuk. És mit tesznek az mtsz-ek a kultúra fejlesztéséért? Ügyszólván semmit, holott kongresszusok, határozatok szögezték le, hogy a gazdasági egységeknek is serkenteniük kell a művelődést.

Nem szándéksom a különböző tájak, megyék, városok műkedvelését sorra elemezni, különben is a *Tavasz a Hargitán* találkozóval éppúgy foglalkoztak a lapok, mint a *Megéneklünk, Románia* fesztivál legújabb fejleményeivel. Csupán emez új megvilágítás, a pódiumteremtés jelentőségét hangsúlyoznám. Azt, hogy számunkra a műkedvelés nemcsak a nevelést, a műveltség terjesztését szolgálja, de anyanyelvünk ápolását, kulturális egyediségünk kiterelhelyesítését, sajátos művelődési jegyeink fölmutatását is. A művelődésnek — ez ma már tisztázott kérdés — mindig is voltak és lesznek sajátos, a kulturális hagyományokhoz kapcsolódó nemzetiségi vonatkozásai, különleges szempontjai. A pódiumteremtés ilyen, s arra int,

hogy nekünk fokozott mértékben van szükségünk az olyan dobogókra, ahonnan messzehangozzék anyanyelvünk, kultúránk üzenete. Ne feledjük, szocialista államunk az átgondolt művelődéspolitikai jegyében messzemenően támogatja a különféle intézmények és vetélkedők, fesztiválok és fórumok, kiadványok révén a népművelést, műkedvelést, van tehát pódium, csupán rajtunk múlik, hogy éljünk a lehetőségekkel, s minden dobogót fölhasználjunk.

Heréd, Jurdov

Levél Voltaire úrnak, a párizsi Pantheonba

François-Marie Arouet Uram!

Ön, aki cselekvő életének, tudásának, világra szóló tekintélyének köszönhetően jóval a Nagy Francia Forradalom előtt (amiért utólag a megalkuvók ugyan-csak Önt tették felelőssé) sikerrel győzte le az osztálykorlátokat, és a néhai közjegyző fiából *irodalmi nagyúrrá* nemesedett, ma már az utódok minden hangzatos vagy tárgyilagos emlékbeszédéből le- és felmérheti, miszerint újabb korok korlátain túl is tovább növekedik. Ezek után makacs és erős lelke, mely örökké megvetette szélsőségesen érzékeny kortársa, Rousseau sírását, az immár 284 esztendő helytállás után talán kissé megbékélhetne. Mert hol van ama kezdeti idők kiszolgáltatottsága, midőn még így fakadt ki: „az íróember ruhája a nyomor libériája“, s midőn egy bizonyos Rohan lovag, nem tudván elviselni az Ön elméjének nemes fölnyét, libériás lakájával Önt megbotoztatá, minekutána Ön dühtől felszártott könnyekkel vonult börtöncellájába a párbajkihívására újabb megaláztatással válaszoló elől. „Arouet úr, ön költő, és alaposan elpáholták: ez így van rendjén.“ No, de hány rend, ítélet, előítélet, úzus változott azóta, tisztelt Nagyuram, ennyi tapasztalattal inkább csak mosolyog már az ember a haszontalanságukat göggel palástoló arisztokraták, a rangkørságtól fertőzött kapzsi polgárok történelmi árnyjátéka láttán. Önnek meglehetősen fiatalon ölébe hullott hírnév és gazdagság, s miért tagadná, volt idő, midőn elégtételt vélt találni abban, hogy uralkodók és a szalonjukban a haladással kacérkodó előkelő hölgyek egymással versengve siettek kielégíteni az egykor megbotozott polgár hiúságát, pénzvágyát, pompakedvét. De alaposan félreismerték Önt — (mint ahogy Ön is saját magát: hisz csak a független embernek adatik meg a lelkiismeret nyugalma, a kegyeből kitarottnak soha!) —, félreismerték Önt, aki nem született szépléleknek, nem egyszerűen ünnepelt költő vagy tragédiatíró; filozófiai kategóriák közé sem merevíthető. Gondolkodó, de gondolatai nem a szellem arcát szépítő gyöngye aranyhajszálak. Minden szavával a cselekvés köldökzsinórját erősíti, mely az élethez köti. A szabadgondolat szimbóluma lett ez a felvett név, hogy: VOLTAIRE; ám aki szép, bölcs öregkort tervez magának, az tudja — még ha istentagadó is —, hogy a jelkép lehet romolhatatlan Szentlélek, a *Fiú* törékeny teste viszont a kereszten könnyen megtöretik. S Ön, a felvilágosodás Atyja, a fegyvertelen Fiú naivságán különben is bosszankodott. Svájc többszáz éves köztársaságában keresett menedéket; de olykor a protestáns fanatizmus sem túrelmesebb, mint a katolikus, ezért hát pontosan az országhatáron vásárolt birtokot, Ferneyben. Mivel „a filozófusnak két-három földalatti barlangra van szüksége, hogy elrejtőzzék az utána loholó kutyák elől“, szorongatottságában hol svájci, hol francia földre lépett át, gondolkodni és írni zavartalanul.

Ön éppen kétszáz esztendővel ezelőtt győztesen tért meg Párizsba, hogy a forrongó agyak és szívek táborában még egyszer hallassa „romboló nevetését“. Aztán, gondolta: bajlódjanak mások azzal a hetven kötetnyi hagyatékkal, *bolondságom nyomaival a világon*, én kipróbálok egy utolsó fogalmat, amely a filozófiai szótárban is nehezen írható körül. Csakhogy Ön kétszeresen csalódott. Egyrészt, mert az Ön nevetését csak ideig-óráig sikerült elhantolni, akkor is állandó vulkánkitöréseket jelentettek a kiküldött halottképek. Másrészt, őszintén szólva: csupán öregkori éveit voltak nyugalmasak. Mert azután!... És azóta!... Egyszóval, eléggé zajos az Ön halhatatlansága. Már a hiú és legyőzött kortársak ajkán feltört

a gúnykacaj vagy a gyűlölet. „De hát lehetséges az — írja Ön egyik levelében —, hogy azért gyűlöljenek, azért üldözzenek, mert megírtam egy jó verset, egy remek színdarabot, esetleg egy sikerült elbeszélést, vagy mert igyekeztem a felvilágosulás útját járni és másokat kiművelni!“ (?) De mennyire, hogy lehetséges, amikor annyi ember esett és esik szüntelenül a fanatizmus és a zsarnokság áldozatául, és a kis-hitűek s a megalkuvók minden, pillanatnyilag levert forradalom után, minden bilincsbe vert gondolat láttán, az Ön egyik méltó örökösének, Victor Hugónak a szavaival így mentenek magukat, vádaskodva: „Elvágódtam egész testtel, / Te okoztad, Voltaire mester.“ Mennyire világosan látta Ön már jó kétszáz évvel ezelőtt, hogy: „Okosnak kell lenni, de nem félneknek.“ Mert: „a fanatikuskokban van buzgalom, a bölcsekben meg nincsen.“ Ön, mindannyiunk szerencséjére, kivételes, *buzgólkodó* bölcs lévén, türelmesen sorakoztatta fel történelmi és filozófiai érveit mindenfajta türelmetlenség ellen. „Semmi nem oly förtelmes, mint tűzzel-vassal irtani ki embereket, akik másként gondolkodnak, mint mi“ — állapítja meg Ön, a mindenki hitét tisztelő „hitetlenek pápája“, és fohászokodva szól az egyetlenhez, akiben hinni szeretne, s talán éppen felénk kacsint, a jövő felé: „tedd, hogy segítségére lehessünk egymásnak fáradságos és múltó életünk terheinek viselésében; tedd, hogy az apró különbségek, melyek itt-ott felöltlenek a törékeny testünket borító ruhák közt, meg a nyelvek közt, melyeket beszélünk s melyek oly hiányosak, meg tökéletlen törvényeink és esztelen nézeteink közt... hogy mindezek a jelentéktelen árnyalatok, melyek megkülönböztetik az embernek nevezett atomot, ne legyenek jeladás a gyűlölködésre és üldözésre.“

Nyugalmat álmodó Nagyuram, míg ez a fohászokodás nem hallatszík mindenütt közérthetően, nem kívánhatok mást Önnek és magunknak, mint hogy *romboló nevéte* további évfordulókig (évszázadokig?) ne leljen a föld alatt nyugalmat!

Lisztly Csabey

Nagy Albert rajza